

VLAD ZOGRAFI

**Memoria Între memoria Estului și
exilului memoria Vestului**

românesc *convorbire cu*

Monica Lovinescu și

Virgil Ierunca

Parcă nicăieri nu m-am simțit mai în România decât într-o casă din Paris, încărcată cu cărți și discuri. Deși nu e marcată printr-o culoare distinctă în planurile detaliate ale Parisului, casa aceasta e proprietatea sufletului românesc. De îndată ce te așezi în fotoliul din fața bibliotecii, magia obiectelor care te înconjoară se dizolvă în aplombul polemic al gazdelor. Un amestec de gravitate și umor, de luciditate și nonconformism, de spontaneitate și eleganță. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca n-au părăsit niciodată România. De patruzeci și șapte de ani ei reprezintă memoria și speranțele noastre exilate.

Vlad Zografi: Doamnă Monica Lovinescu, domnule Virgil Ierunca, ați plecat din România în 1947...

Monica Lovinescu: Virgil la sfârșitul lui 1946, eu în septembrie 1947.

VZ: Erați deci în țară când România a fost ocupată de Armata Roșie. Ce știați despre comunism înainte de război, când erați foarte tineri?

ML: În ce mă privește, știam că e un lucru oribil și am văzut sosirea Armatei Roșii ca pe o catastrofă, iar catastrofa n-a făcut decât să-și arate fața. Nu e mai puțin adevărat că între '44 și '47 nu erau decât primele semnale, că aproape nimeni în România nu știa despre acordurile de la Yalta și Teheran și că toate speranțele păreau permise. Era deci o efervescentă intelectuală reală și nu se ajunsese încă la instaurarea totală a dogmatismului comunist. Dar cred că în această perioadă în care eu lucrăm la „Democrația” („Democrația” era săptămânalul lui Anton Dumitriu), mai activ și mai la curent era Virgil Ierunca...

Virgil Ierunca: Activ și năpădit de contradicții pentru că, după august '44, în fond, am asistat la o euforie a democrației și o euforie a stângii. Nume care astăzi se situează pe eșichierul politic la dreapta erau de fapt pe vremea aceea niște democrați euforici, poate mai euforici decât mine care, fiind foarte antifascist, nu făceam decât să ies dintr-o stare de neacceptare totală (să nu uităm că din '38 până în '44 România a trăit sub dictaturi, dictatura lui Carol al II-lea, apoi dictatura lui Antonescu, iar în ceea ce mă privește, credeam că asemenea dictaturi sunt întruchiparea răului românesc). A trebuit să vină 1944 ca să-mi dau seama că triumful antifascist s-a metamorfozat repede într-un fascism roșu foarte pronunțat pentru că, în fond, asistam la ocuparea țării de către trupele sovietice. Însă toți oamenii „de stânga” (prin stânga înțeleg aici democrația de tip liberal și până la un fel de extremism

romantic al stângii în care eu mă înscriam), până la întruchiparea exactă a fascismului roșu, am avut totuși o perioadă de confuzie rodnică într '44 și '46. Zic '46 nu în sensul că după mine potopul, dar de la sârșitul lui '46 a început instalarea regimului comunist și a dogmei comuniste exportată în România, ca și în celelalte țări din Est, de la Moscova. Tăvălugul totalitar sovietic era din același țesut. România fusese ocupată în același stil ca Cehoslovacia, care votase la stânga, iar tăvălugul sovietic n-a făcut nici o deosebire între România care avea nu un partid, ci un club comunist, pentru că numărul membrilor nu ajungea la o mie, și Cehoslovacia, în care partidul comunist era puternic...

ML: Cu o diferență totuși, nu din punctul de vedere al aplicării comunismului (care a fost aplicat în toate țările în același fel, cu deosebiri mici doar de date, o lună, două diferență), însă, spre deosebire de Cehoslovacia, de pildă, noi nu aveam nici intelectuali comuniști, la noi intelectualii comuniști se numărau pe degetele unei mâini. Din punctul ăsta de vedere, cred că ai avut o situație privilegiată nu pentru că ai fi fost comunist, și erai printre puținii tineri cărora partidul comunist le făcea o curte intensă, curte căreia i-ai răspuns destul de prost, pentru că ai dat naștere câtorva scandaluri chiar în presa lor.

VI: Mi-am dat seama imediat că în această perioadă rodnică de confuzie (vom vedea și de ce a fost rodnică) nu era loc pentru mine. Mă aflam în fața unei secte dogmatice și totalitare care nu va tolera decât puțină vreme libertatea anarhică pe care încercam să mi-o construiesc și care nu putea coincide cu planurile concrete ale stăpânirii comuniste. Pe la începutul lui '45 mi-am dat seama în ce situație mă găseam și n-am mai acceptat nici un fel de dialog cu puterea învăluitoare comunistă. E adevărat că am avut și privilegiul de a fi unul din prietenii lui Pătrășcanu, care mă ținea la curent cu abaterile flagrante ale comunismului de la orice principii democratice. Aceasta nu mă obligă să văd în Pătrășcanu un comunist disident, dimpotrivă, aveam o foarte proastă părere despre atitudinea lui, i-am spus-o dealtfel, dar eram întotdeauna ironizat din cauza vârstei și îmi zicea: „Așa sunteți voi, tinerii, mai catolici decât papa, dați cu barda în Dumnezeu“. Am luat întotdeauna un fel de distanță față de scrierile lui politice și filosofice. Cartea lui despre filosofia românească este o tragicomedie, cărțile politice sunt superficiale, însă omul era interesant în sensul că își citea în destinul care i se pregătea de către propriii lui tovarăși. Era un fel de Rubașov din „Le zero et l'infini“ al lui Koestler care își aștepta sfârșitul și de care mă simțeam apropiat tocmai din cauza

acestui destin tragic al singurului intelectual român care trebuia să plătească cu viața (cum s-a văzut mai târziu) pentru simplul fapt de a fi fost intelectual și român. Acesta era Pătrășcanu în orizontul foarte strâmt și îngustat de vreme al comunismului neaos.

ML: Trebuie să completez cele spuse de tine din perspectiva democraților „liniștiți” care n-au fost niciodată nici la stânga nici la dreapta. Printre noi, tinerii, a produs vâlvă faptul că în acei ani ai colaborat la oficioase de partid unde de fiecare dată ai provocat scandal prin ceea ce publicai. Și cum n-o să revenim asupra tuturor scandalurilor pe care le-ai provocat, ar însemna să vorbim numai despre asta, aș vrea să amintești pe scurt despre crizism...

VI: Nu pot fi concis, mai ales că a și apărut o carte a unei doamne dealtminteri stimabile care a analizat așa-zisa trădare a intelectualilor...

ML: Erai printre „trădători”.

VI: Eram printre „trădători” alături de Carandino, alături de Coposu chiar. Exista pe atunci o confuzie între democrație și democrație de stânga...

ML: Lumea care fusese împotriva dictaturii se afla sub o ocupație militară sovietică și făcea eventual câteva concesii Moscovei.

VI: Trebuie să conturăm bine această perioadă de confuzie. În momentul în care eu colaboram la publicații de stânga atacând comunismul oficial, existau și publicații de opoziție. Mă întâlneam cu Carandino pe Sărindar și îi ziceam: „Mi-e atâta silă de mediul în care mă mișc, încât am să trec la voi”, iar el îmi spunea: „Te implor, nu trece la noi, pentru că la noi în opoziție sunt destui, ceea ce faci dumneata din interior e mai necesar decât orice, ești un fel de cal troian”.

VZ: Ce-a făcut „calul troian” cu crizismul?

VI: Am publicat în „România liberă” pe prima pagină un articol în care arătam că România se afla într-o perioadă de criză. Era deja un păcat capital pentru că în „optimismul general” nu era loc pentru nici un fel de criză. Criza consta în faptul că inteligența tânără era agresată de noile generații, generațiile comuniste care intrau în spațiul cultural românesc încercând să-și impună certitudinile. Spațiul cultural românesc, după mine, nu era un spațiu al optimismului, iar ei voiau să impună un optimism al certitudinilor. Am spus atunci că România intra în criză din cauza acestor tineri care călcau peste orizontul autentic al spațiului românesc: neliniștea. Tema articolului meu era că acești agresori ai neliniștii vor desfigura chipul spiritual intim al României.

ML: În presa de opoziție ai primit un răspuns al lui Caraion în același sens, au mai intervenit și alții și s-a creat problema crizismului. Problema crizismului a fost dezbătută chiar public de către înalte instanțe de partid și, pe urmă, la „Școala de Literatură Mihai Eminescu”, continua să fie unul din capitolele de studiu – crizismul, păcat capital.

VI: Toată presa de partid începând cu „Scântea” a deschis o campanie împotriva crizismului, campanie la care a luat parte până și Pătrășcanu, care m-a chemat la el și mi-a spus: „Asta a întrecut orice măsură, nu te mai recunosc, ai depășit toate limitele”. Când l-am revăzut după ani și ani pe Caraion evocam împreună foarte amuzați crizismul. Articolele lui Caraion despre crizism, scrise aparent împotriva mea, le citeam împreună înainte de a fi publicate. El colabora pe atunci la jurnalul lui Braniște, care era un jurnal de opoziție și putea spune totul, în timp ce eu eram cenzurat sistematic. Articolul meu despre crizism n-a fost totuși cenzurat, a fost predat la ora două noaptea și a scăpat lecturii „României libere”. Împotriva crizismului s-a pornit o campanie extraordinară care a durat multă vreme, până în anii

șazezi, poate chiar șaptezeci. Când l-am cunoscut personal pe Goma la Paris, mi-a spus că la școala de literatură (de unde avea să fie până la urmă exclus) exista un capitol special despre crizism, însă cei care studiau crizismul nu știau cine erau autorii pentru că numele meu și al lui Caraion nu puteau fi pronunțate. În '46 eram „instalat” în crizism și nu pot face acum un catalog al tuturor loviturilor pe care le-am dat partidului comunist din propriile lui publicații. E destul să amintesc că toate articolele mele soseau de la cenzura rusească (Comisia Aliată de Control în care anglo-americanii jucau un rol pur decorativ) la redactorul șef cu un mare semn de întrebare. De pildă, articolele mele despre Tolstoi începeau așa: „Tolstoi ca Tolstoi, dar să vedeți ce mare e Dostoievski”, or, numele lui Dostoievski era aproape de nepronunțat în presa sovietică... Din fericire, am avut la „România liberă” un redactor șef, Nicolae Bellu, căruia vreau să-i aduc un elogiu pentru că e singurul comunist cinstit pe care l-am cunoscut în acea epocă în afara lui Pătrășcanu, dar Pătrășcanu avea „duplicități” de alt ordin, de ordin psihologic și național. Sunt mândru că din cauza mea a fost suspendată „Lumea”, un săptămânal de cultură de „largă concentrare democratică” dirijat de G. Călinescu. „Lumea” a fost suprimată după ce reușisem să înșel vigilența cenzurii scriind un articol despre Mihai Fărcășanu, șeful tineretului liberal, care publicase atunci un roman, „Frunzele nu mai sunt aceleași”, sub un pseudonim pe care nu-l cunoștea nimeni, Mihai Vilara. Făcusem un elogiu lui Mihai Fărcășanu în perioada în care era considerat „dușman al poporului”. Dar nu cred că e momentul să repertoriez acum toate articolele pe care le-am scris și scandalurile publicistice provocate în acei ani, dealtfel am mai vorbit despre asta. Important e altceva. „Troțkismul” meu nu a fost întotdeauna un troțkism estetic (pune, te rog, ghilimelele). Eu am ajuns la Troțki prin două căi: prin suprealism (întâlnirea faimoasă dintre Breton și Troțki) și prin ciocanul lui Stalin în capul lui Troțki. Când ciocanul lui Stalin l-a ucis pe Troțki am devenit și eu „troțkist”.

ML: Ar trebui adăugat că ai fost „troțkist” fără a fi comunist, adică n-ai fost niciodată înscris în partidul comunist. Mi se pare că e foarte important...

VI: Era de la sine înțeles.

ML: Nu-i de la sine înțeles pentru că Troțki a fost totuși comunist.

VI: Nu, Troțki a fost Troțki, marele dușman al lui Stalin, de unde și ciocanul pe care l-a primit în cap. Important mi se pare pentru detractorii mei să știe că „troțkismul” meu estetic a durat câteva luni. După o lege a istoriei (nu există legi în istorie, însă asta e o lege personală a mea, descoperită pentru subiectivitatea mea de buzunar), un bun troțkist ajunge întotdeauna „reacționar” anticomunist perfect, iar eu astăzi sunt un „reacționar” perfect...

ML: Și ai fost o existență întreagă.

VZ: Ați adus la început în discuție exemplul Cehoslovaciei. Cum explicați inapetența față de comunism a intelighenței române? Mai curând ca pe o reacție de apărare, o reacție antirusească? Sau mai curând prin prisma unei mai slabe dezvoltări a proletariatului la noi?

ML: E greu să facem o analiză, dar de un lucru sunt sigură: ne felicităm cu toții și era pentru noi un titlu de mândrie faptul că partidul comunist român se reducea la o mie de membri. Suntem probabil singura țară din Est unde nu exista un partid comunist. Lucrul acesta s-a întors, oarecum paradoxal, împotriva noastră, cel puțin în ce îi privește pe intelectuali, pentru că la cehi, la unguri, la polonezi chiar, acolo unde exista o intelectualitate comunistă, raportul lui Hrușciiov la Congresul al XX-lea a produs o frământare de conștiință care a dus la mișcările de protest și la prezența intelectualilor pe baricadele de la Varșovia,

de la Budapesta și de la Praga. La noi, mulțimea de intelectuali care se aglomerase în partidul comunist era în general o mulțime de oportuniști, cu câteva excepții rarissime. Cum spunea un suprarealist român, „puțini am fost, mulți am rămas”. Probabil că faptul de a fi „beneficiar” (pune toate ghilimelele cu puțință) de un „ajutor frățesc” și imperialist al Rusiei a jucat un rol precumpănitor. Și aici mă gândesc (mă scuz că o spun, în general nu prea vorbesc despre părinții mei) la E. Lovinescu, care îi face un elogiu tardiv dar patetic lui P.P. Carp, pentru că și-a dat seama de pericolul care vine de fiecare dată din Răsărit. Pe de altă parte, era cunoscută peste tot, dar poate mai mult la noi, evoluția partidului comunist bolșevic, figura lui Stalin, erau cunoscute marile procese de la Moscova. România era prima țară în care se refugiau ruși, atâția câți se refugiau, gândiți-vă la „Rusoaica” lui Gib Mihăescu, nu-î decât un exemplu literar. Nu cred că prin natura noastră am fi fost o națiune de dreapta, iar explicația legată de nivelul industrializării mi s-ar părea cam scurt marxistă, dar probabil că și ea contează...

VI: Nu contează deloc. Pentru că s-a pronunțat cuvântul proletariat, trebuie spus că, în 1940, bună parte din muncitorimea română răspundea la apelurile Gărzii de Fier. Eu cred că mai degrabă vecinătatea imperialistă a Rusiei făcea ca tot românul să fie rusofob, confundând de altfel, după părerea mea...

ML: Nu și a mea!

VI: ... confundând politica oficială a Rusiei imperiale cu poporul rus și cu valorile culturii ruse. N-are rost să intrăm într-o psihanaliză a raporturilor româno-ruse. Intelectualitatea română era mai curând o intelectualitate de tip liberal. L-ai citat pe E. Lovinescu, mă gândeam și eu să încep cu el. Acest tip de liberalism nu putea suporta totalitarismul sovietic. Aș da aici exemplul lui Ion Vinea, un liberal, un poet neangajat; făcea ceea ce se cheamă (cu un oarecare dispreț pentru mine) artă pentru artă, artă pură (părerea mea e că nu există decât artă „impură”). Ion Vinea, care nu putea suporta agresiunile extremei drepte din cauza convingerilor sale liberale, a scris cele mai violente articole împotriva Rusiei bolșevice. Ar fi interesant de citit colecția articolelor anticomuniste (și nu antirusești) ale lui Ion Vinea de la „Evenimentul zilei”. La noi marile valori culturale se găseau sau la dreapta, uneori chiar la extrema dreaptă (Nae Ionescu și discipolii săi), sau în zona liberalismului. Liberalismul acesta nu este o metaforă în istoria României dintre cele două războaie mondiale, ci o realitate vie.

ML: Pentru a rezuma, să spunem că în scurta perioadă dintre '44 și '47 (punctul final fiind pus prin abdicarea regelui) a existat o efervescență intelectuală. Partidul comunist, având Armata roșie în spatele lui, număra foarte puțini intelectuali la început, în orice caz, foarte puțini intelectuali convinși...

VI: Îi numărăi pe degetele unei mâini.

ML: Ei înșiși erau încă îngrijorați de posibilele reacții occidentale, care n-au venit. Pe de altă parte, democrații sperau mereu că anglo-americanii nu vor lăsa să cadă o cortină de fier. În acest timp, exista o oarecare libertate în presă, probă că exista o presă de opoziție, dar funcționau anumite autocenzuri pentru că în presă nu puteai pune de pildă în chestiune Kremlinul sau pe Stalin. Nici comuniștii și nici democrații nu erau siguri de Yalta, deci de aici vin anumite prudențe în primele procese, în primele arestări. Atmosfera era de primejdie, dar o primejdie excitantă, iar lupta părea deschisă...

VI: Lupta părea deschisă, dar nu trebuie să uităm că tăvălugul sovietic duce la procesele așa-zisilor fasciști. La început Adriana Georgescu, Fărcășanu, apoi vine lotul așa-zisilor

colaboratori ai mareșalului Antonescu, cu victima exemplară Mircea Vulcănescu. Tăvălugul se pornise...

ML: Însă refuzam să credem că va merge până la capăt. Refuza absolut toată lumea. Cei din prima emigrație pariziană (în afară de câteva excepții, printre care Virgil Ierunca) întotdeauna când ne întâlneam, spuneam: „la anul la București”. Iluzia a durat până la revoluția maghiară, când s-a văzut că Occidentul nu intervine. Izucnirea revoluției maghiare a fost o speranță formidabilă...

VI: Eu n-am crezut că se termină nici în momentul revoluției maghiare. Am fost trist de la început din cauza optimiștilor și a optimismului din jur. Trebuie să spun aici un lucru care pentru mine e foarte important. Experiența comunistă mi-a adus pe plan interior o clarificare. Până la venirea comunistilor la putere m-am luptat cu toate eticile posibile pentru a încerca să aflu ce e binele și ce e răul. În ce privește această problemă, capitală pentru mine, astăzi pot spune că știu ce este binele și ce este răul, și n-am învățat-o din istoria filosofiilor, ci din experiența sovietică pe trupul unei țări ocupate.

VZ: Deci experiența sovietică te vindecă de utopii.

VI: Experiența sovietică vindecă de toate utopiile.

ML: Când nu este prea îndelungată, pentru că finalmente marea surpriză nefastă de după decembrie '89 (și nu numai la noi) e de a vedea că traumatismele acestei experiențe n-au vindecat total corpul social de virusul inoculat, un virus care nu e neapărat comunist, dar care declanșează toate plăgile comunismului: iluzia securității, a egalității absolute etc. N-avem decât să vedem cum evoluează corpul social în toate țările ex-ocupate pentru a vedea că boala a lăsat urme.

VZ: În 1947 vă aflați la Paris. Ce ați găsit la Paris?

VI: Am găsit la Paris un București de dinaintea venirii comuniștilor, un București mai larg...

ML: Nu suntem dintre cei care au avut prilejul să-și pună întrebarea cum poți fi român. Venind dintr-o țară unde amintirea democrației era încă foarte vie și unde, orice s-ar spune despre dictatura lui Carol al II-lea și chiar despre a lui Antonescu, țesutul social nu fusese distrus, am ajuns dintr-o țară probabil mai puțin dezvoltată într-o țară mai dezvoltată. Însă la Paris am găsit un fel de București mai mare, iar, din punct de vedere intelectual, nu am simțit absolut nici un complex. Nu e vorba aici de nivelul de impunere pe plan universal, ci de tensiunea freamăturii intelectual.

VI: Acestea fiind spuse, complexe s-au metamorfozat repede în mirări pentru că, începând din anul 1950, când ne mai familiarizăm și când reușim să punem în paranteză valorile culturale și frumusețile spirituale ale unui oraș ca Parisul, ne trezim într-o extraordinară și paradoxală dictatură a conștiințelor. Extraordinară în sensul că, în afara câtorva excepții, toată intelighenția franceză era atinsă de un virus comunist în stare de nostalgie...

VZ: Nostalgie?

VI: Nostalgie a unui totalitarism eliberator. Dar asta nu privește partidul comunist. Partidul comunist nu a avut un rol foarte important în modificarea conștiințelor occidentale pentru că își avea propriile hemoragii. Dintre intelectualii comuniști, doar Aragon a mai rămas identic cu sine însuși, iar în ultimele clipe ale sincerităților lui succesive, până și Aragon luase distanță față de propria lui familie spirituală. Nenorocirea e alta. Criptocomuniștii, marxizanții...

ML: Tovarășii de drum.

VI: Într-o țară condusă (politic vorbind) de dreapta ei erau acaparatorii tuturor formelor

mass-mediei. Nu puteai să te miști nicăieri fără să te lovești de acest obroc ideologic al tovarășilor de drum și al criptocomuniștilor. Îmi amintesc de mirarea lui Vișoianu când a venit la Paris. Vișoianu a fost întotdeauna un om de stânga, făcând parte dintr-un fel de stângă liberală a național-tărănismului, și a vrut să-și publice niste texte, iar eu l-am lăsat să se descurce singur. A rămas îngrozit de starea mediului intelectual în care se afla pentru că, la Paris, un om de stânga ca el n-a putut să-și publice textele decât în reviste ale extremei drepte franceze. Acolo mai era loc pentru cei veniți din Est. Era suficient să fi venit din Est pentru a fi tratat drept fascist și, până prin 1970, noi n-am putut avea acces în presa franceză pentru simplul motiv că eram refugiați din Est, eram deci ciumați. Eram ciumați pentru anticomunismul nostru visceral, or, a fi anticomunist însemna deja o mare năpastă pentru inteligența stângizată a Franței, dar să mai fii și anticomunist visceral venind din Est, iată un lucru imposibil de acceptat!

VZ: Îmi amintesc de o inscripție pe care am văzut-o în Piața Amzei imediat după decembrie '89: „anticomunist = fascist“. Nu știu ce mână a scris acolo...

ML: O mână comunistă, în orice caz.

VI: Nu cred că era mână unui intelectual.

ML: În Franța, cei care păstrau măsura erau ei înșiși marginalizați. Raymond Aron a fost marginalizat, Jeanne Hersch a fost marginalizată, Camus a avut toată presa de stânga împotriva lui. Toti cei care păstrau distanță (și păstrau distanță pentru că erau în perioada aceasta mari scandaluri) erau violent atacați. A fost de pildă procesul pe care Kravcenko l-a intentat celor din partidul comunist care îl acuzaseră de trădare. Deși a câștigat procesul, toată opinia intelectuală era anti-Kravcenko în afara câtorva excepții. Aceste excepții erau marginalizate. Spre ele ne îndreptam. Din fericire exista pentru noi Camus, din fericire exista pentru noi Raymond Aron. E o foarte mare deosebire față de ce s-a petrecut în România. În România intelectualii făceau pe marxiștii, dar nu erau marxiști, marxismul lor era o obligație. Aici, în Franța, nu era nici o obligație, în schimb erau marxiști și, mai mult decât marxiști, erau înfeudați intelectualmente, spiritualmente, Kremlinului.

VZ: Din convingere.

VI: Da, și nu exista întotdeauna prea mare legătură între marxism și comunism.

ML: Era și din convingere, poate și din naivitate, deși naivitatea, cu toată biblioteca de care dispuneau, e mai greu de susținut, era ca un fel de virus și pe urmă era vorba și de carieră, pentru că într-adevăr devenise foarte greu să faci carieră intelectuală fără să fii marxist în Franța, într-un regim politic de dreapta! Aici se afla contradicția.

VI: Presa, mijloacele de comunicare erau controlate de stânga...

ML: Nu întreaga presă. De pildă, exista „Le Figaro“, dar un intelectual nu putea citi „Le Figaro“ (care era de dreapta), fără să se facă de rusine.

VI: Intelectual fiind, dacă se afla că citea „Le Figaro“, se termina cu eticheta de intelectual pe care o aveai, erai compromis.

VZ: Ați suportat un fel de dictatură a ideologiei marxiste.

ML: N-am suportat-o noi, pentru că noi spuneam mai departe ceea ce gândeam, ei nu aveau alte mijloace de constrângere decât cele, așa zicând, de tip intelectual, însă atmosfera era profund viciată. Pe de altă parte, Franța e singura țară în care a avut loc o spectaculoasă măturare a marxismului de pe scenă în anii '70. Aici s-a terminat cu acest viciu care continuă în campusurile americane cu un fel de marxism pozitivisto-infantil, care continuă în parte în

Germania. Nu trebuie uitat un lucru, în perioada interbelică intelectualii în general (exceptiile sunt notorii) au pus absolutul în politic și au fost atrași de sistemele totalitare, fie de extremă dreaptă, fie de extremă stângă, iar convertirea la democrație ca sistem de valori este un lucru extrem de tardiv, datează din anii '70.

VI: Bernard-Henri Lévy a analizat foarte bine, după părerea mea, fenomenul, arătând cum în perioada dintre cele două războaie un intelectual adevărat nu putea fi găsit decât la extreme, fie la extrema dreaptă, fie la extrema stângă. Mă refer la intelectual, un scriitor, un scriitor „pur” se putea găsi oriunde, dar un scriitor „impur” ca Gide se găsește la început la extrema stângă, apoi la dreapta (fără să ajungă totuși la extrema dreaptă). Gide e printre primii care fac un fel de rotație a extremelor. Cert este că în centru, unde se afla democrația de tip liberal, nu găseai mari intelectuali, decât cu foarte puține excepții...

ML: Dintre care iarăși Raymond Aron.

VZ: Care credeți că e diferența dintre marxismul francez și cel al lumii anglo-americane?

ML: În ce mă privește mi-a ajuns să studiez efectele marxismului (sau a ceea ce s-a numit marxism) în România și să cunosc direct pe cel francez, așa încât n-am viciul de a-mi consacra viața unui comparatism al marxismelor. Acestea fiind spuse, cred că în Statele Unite, de pildă, după câte am citit și după câte mi-au spus profesorii români care sunt în campusurile americane, există o formă care se împletește cu un fel de naivitate stranie foarte perceptibilă în America și formele pe care le ia acum, de pildă „corectitudinea politică” (political correctness), sunt de un caraghioslăc față de care nici Caragiale n-ar mai ști cum să reacționeze. Marxismul s-a terminat, este evident, a devenit cadavrul din piesa lui Ionescu, mai rămâne pentru câteva țări din Occident un comment sien debarasser.

VI: Cred că n-am pus în evidență un fapt care mi se pare interesant. Începând din anii '70, aceiași intelectuali care, din cauza virusului marxist, ajunseseră la forme patologice în ce privește identitatea lor intelectuală, își făceau acum mea culpa prin cărțile lor și își descriau experiența contaminării și vindecării lor de acest virus. De la Edgar Morin până la Foucault, de la Roy Ladurie până la Roland Barthes, toți marii intelectuali au descris erezia pe care o cunoscuseră și virusul ale cărui victime au fost. Deci nu-i vorba de o autocritică superficială, ci de o autocritică (dacă așa ceva există) esențială. Or, acest lucru nu s-a întâmplat decât în Franța.

VZ: Revenind la anii cincizeci, credeți că dominația ideologică marxistă a fost orchestrată de la Moscova?

ML: Nu. A fost foarte net ajutată de Moscova, dar nu putea fi orchestrată, nu poți spune că Sartre a fost un agent moscovit. Ce-i drept, s-au tras toate foloasele cu putință. Din punctul ăsta de vedere, de pildă, părăsind Franța și ceea ce vorbeam adineauri, este foarte interesantă o carte care a apărut recent, amintirile unui mare NKVD-ist, Pavel Sudoplatov, cel care a fost însărcinat, între altele, cu lichidarea lui Troțki și cu spionajul atomic. Or, în capitoul privind spionajul atomic, se arată că, nefiind comunisti, nefiind agenți plătiți ai Moscovei, și Oppenheimer și toți ceilalți au dat Moscovei planurile bombei atomice în numele unui ideal, pentru ca bomba atomică să nu servească la distrugerea omenirii. Acestia nu erau agenți...

VI: După cum Sartre n-a fost un agent și puținii sunt marii vinovați care să poată fi asemenați cu Sartre în această confuzie întretinută a marxismelor și pseudomarxismelor.

ML: Ceea ce mi se pare foarte interesant este că în Franța existau biblioteci întregi asupra universului concentraționar, asupra viciilor comunismului. Prima carte aproape exhaustivă

asupra fenomenului concentraționar rusesc era cartea lui Ciliga apărută în 1938, iar în același timp a fost publicată cartea lui Boris Suvarin despre Stalin, referința esențială. Totul se știa, totul se putea ști. Or, s-a întâmplat că lucrurile n-au devenit vizibile pentru intelectualii de stânga occidentali decât printr-o întâlnire bruscă și aproape miraculoasă cu „Arhipelagul Gulag” al lui Soljenițân și tinerii scăpați de baricadele din mai '68 care nu-și mai găseau o altă utopie (utopia se stinsese și la Pekin, odată cu încetarea revoluției culturale). A fost o întâlnire, aș spune, născătoare de scânteii, dacă „scânteia” n-ar avea conotația pe care o știm.

VI: A fost o bruscă trezire dintr-un coșmar ideologic...

ML: Cu un scandal cum numai Parisul poate orchestra. Marxismul e mort și rămâne ca Occidentul să se dezbrace de ultimele lui reziduuri. Exista însă un pericol actual. După '89, oamenii aceștia care au ieșit în plină dorință de a răscumpăra, au trecut într-un fel de ideologie a drepturilor omului și au fost alături de noi în toate luptele pentru Răsărit. Finalmente, implozia sistemului comunist s-a produs ceva mai devreme decât se așteptau și au rămas într-un fel de gol de imaginație pe care îl resimțim în clipa de față în Franța. Intelectualii nu mai au o cauză iar pericolele, mult atenuate, încep să se ivească din nou. Există o clasă de intelectuali francezi (nu mă refer la elita intelectuală) care privește cu oarecare nostalgie nu spre marile certitudini marxiste, dar spre o climă explicativă marxistă, spre o atmosferă explicativă marxistă.

VI: Cazul cel mai elocvent este cel al filosofului Derrida, care a deconstruit în opera lui tot ce se poate deconstrui în materie de filosofie și care apare acum cu o posibilă întoarcere la Marx. E pentru prima oară când Marx există pentru Derrida. Acesta e semnul primejdiei care așteaptă pe inteligenția disponibilă a Franței*

VZ: Intelectualii de stânga pe care i-am cunoscut aici, în Franța, își amintesc cu nostalgie de mai '68 și reproșează partidului comunist greșelile săvârșite atunci...

ML: Mai '68 n-a fost înțeles de partidul comunist pentru că părea înnoitor. În fapt, nu era deloc înnoitor. Am umblat pe la Sorbona în mai '68 și am găsit vechile umbre ale secolului al XIX-lea, pe Buharin pentru anarhiști. În ce-i privește pe comuniști, nu Moscova era implicată, ci China lui Mao. Să nu uităm că Daniel Cohn-Bendit a fost împotriva Partidului Comunist Francez și împotriva Moscovei.

VI: Ceea ce nu a împiedicat totuși ca, până la urmă, să asistăm la o deposedare a '68-ului, o dizolvare a lui sub egida partidului comunist. Ultima demonstrație a Confederației Generale a Muncii (comunistă) de pe marile bulevarde pariziene era condusă de mari personalități din mai '68. Partidul Comunist Francez a reușit să scape de riscul de a fi atacat de la stânga lui de corifeii lui mai '68.

ML: Mai '68 a devenit, în absența legendelor locale, o mare „legendă” pariziană. A existat o nostalgie a baricadelor, care în mai '68 și-a găsit un început de împlinire, dar care era greu să meargă mult mai departe pentru că, în fond, n-aveau împotriva cui să se ridice, n-aveau în față o dictatură, trăiau într-o democrație...

VZ: Credeți că aici Moscova a judecat greșit ce se întâmpla în Franța?

ML: Moscova era deja în '68 ceea ce, într-unul din momentele de tinerețe și luciditate, înainte de a deveni comunist, Aragon numise „Moscou la gâteuse” – Moscova ramolita. Moscova era deja într-o stare de descompunere și se menținea numai prin obisnuință, prin teroare, prin nemîșcare, or, tot ce era mișcare amenința Moscova, asta e evident, cu toate

că, în principiu, mai '68 nu amenința nicidecum Moscova. Însă, în viziunea lor, înainte de a se servi sau de a încerca să se servească de mai '68, comunistii nu erau prea încântați să fie puși în chestiune de la stânga lor.

VZ: De aici vin bălbâielile comunistilor din '68...

ML: Bălbâielile erau ale tuturor în '68. Dacă ai fi asistat la o sedință la Théâtre de l'Odéon sau în Piața Sorbonei ai fi văzut că se credeau cu toții în 1917 sau 1905. Toate cuvintele de ordine și tot aparatul ideologic aparțineau secolului al XIX-lea.

VI: Din secolul al XX-lea nu luaseră decât suprealismul.

VZ: Spuneați că în anii interbelici a existat o puternică atracție către extreme, a funcționat probabil seducția utopiei...

ML: Un intelectual, mai mult decât un om de rând (și asta s-a dovedit de-a lungul secolului), acceptă foarte greu să-și pună idealul în simpla gospodărire a cetății. Acesta e sistemul democratic, imperfect bineînțeles, or, marele lui merit e de a-și recunoaște imperfecțiunea. E primul sistem din istorie care dezvoltă critica împotriva lui însuși. Dar asta nu e îndeajuns pentru un intelectual. Intelectualii au avut nevoie fie de o religie, chiar degradată, fie de o utopie.

VI: Mai ales într-o Franță în care exista o puternică tradiție a intelectualului „în acte”. Intelectualul francez, de la revoluție încoace, a fost investit să intre în cetate, deci cuvântul lui e foarte important în cetate. În Franța, intelectualul joacă un rol pe care nu-l vei găsi nici în Germania, nici măcar în Italia (deși în Italia partidul comunist era singurul partid comunist în care intraseră mulți intelectuali), nici în lumea anglo-saxonă, unde intelectualul rămâne în cabinetul lui de lucru sau în fața foii albe de hârtie...

ML: Dealtfel lumea anglo-saxonă, prin marii ei intelectuali, a dat mult mai mulți agenți Moscovei decât Franța. Și dacă luăm lumea științifică, de exemplu, mi se pare extraordinar faptul că Niels Bohr, care nu era comunist, l-a convins pe Oppenheimer să comunice Moscovei secretele bombei atomice, iar Niels Bohr a fost la Moscova în același scop...

VI: Idealismul omului de știință! Dar intelectualitatea americană nu joacă în cetate rolul pe care îl joacă în Franța.

VZ: Credeți că după ce tinerii filosofi ai anilor șaptezeci au redescoperit virtuțile „banalității liberale”...

VI: „Banalității liberale” și „democrației plicticoase”.

VZ: Credeți că mai există tentația utopiei?

ML: În elită nu există o tentație a utopiei, nu mai există, există un vid de care se plânge toată lumea. În schimb, după marea explozie din anii șaptezeci care a continuat în anii optzeci, persistă refuzul de a pune pe același plan nazismul cu comunismul. Problema unui proces al comunismului asemenea unui proces de la Nürnberg nu se pune, li se pare tuturor aberantă. Or, știm de la Hannah Arendt (noi știm din proprie experiență, dar ea a teoretizat) că sunt două fețe ale fenomenului totalitar, fenomen nou din punct de vedere istoric. Nu e vorba numai de o dictatură, de tiranie sau de autocrație, ci e vorba de fenomenul totalitar ale cărui efecte le vedem foarte precis. Or, există un fel de refuz tenace, mai mult sau mai puțin ascuns, de a echivala cele două forme ale totalitarismului, refuz datorat în parte, presupun, proastei conștiințe a intelectualilor care au sucombat, în Occident, în mult mai mare măsură la cel de-al doilea decât la primul.

VZ: Poate și pentru că n-au trăit direct experiența comunistă.

VI: Nu-i un argument. Asemenea refuz se întâlnește și la unii intelectuali români.

ML: Pentru a reveni asupra întrebării legate de atmosfera anilor cincizeci în Franța și de dificultatea de a spune adevărul despre ce se întâmpla în Est, vreau să dau un exemplu. Pe la sfârșitul anilor cincizeci am scris împreună o analiză a sistemului concentraționar românesc, am făcut și o hartă, ne-am transformat chiar și în juristi...

VI: Pentru o noapte ne-am transformat în juristi...

ML: Mai mult de o noapte. Am făcut o analiză a legislației concentraționale românești și a apărut broșura editată de una din rarele reviste care nu erau înfeudate Kremlinului, „Preuves”. A apărut o cărțuie asupra sistemului concentraționar, a fost trimisă la toate ziarele și nici un ziar nu a luat cunoștință de ea și atunci, vorbind cu Jeanne Hersch, mi-a spus că era în relații bune cu cei de la „Le Monde”. „Le Monde” reprezenta pe atunci o stângă foarte conformistă...

VI: Nu era „Le Monde”-ul de azi.

ML: Au fost publicate patru rânduri la rubrica „Primim de la cititorii noștri”... Deci asta era atmosfera. Trebuie să spun aici câteva rânduri despre Jeanne Hersch. În anii cincizeci au apărut câteva lucrări capitale dintre care faimosul „Opiu al intelectualilor” al lui Raymond Aron, care n-a putut să fie complet trecut sub tăcere pentru că Raymond Aron era totuși Raymond Aron, dar care a fost atacat copios și a apărut în același timp o lucrare a Jeannei Hersch (discipola lui Jaspers, profesoară de filosofie la Universitatea din Geneva) „Idéologies et réalités”. Analiza ei, în care punea partidul comunist și comunismul la extrema dreaptă a eșichierului politic, rămâne perfect valabilă și astăzi. Pe Jeanne Hersch nici n-au mai atacat-o, pur și simplu n-au vorbit deloc despre cartea ei, care a căzut într-un con de umbră. Jules Monnerot (care este probabil sociologul cel mai important al comunismului, cu „Sociologie de la révolution” și „Sociologie du communisme”) a fost și el complet marginalizat. Funcționa sistemul tăcerii prin care se făcea o cenzură care altfel nu putea exista. Am spus toate astea pentru a-ți da exemple concrete. Apărea aici și o revistă românească în limba franceză, „La nation roumaine”, în care îmi aduc aminte cum a fost prezentată greva din închisoarea Gherla. Nici un rând în toată presa franceză. Am încercat să dăm informații și articole despre rezistența din munți. Nici un ziar nu le-a publicat. Cam asta era atmosfera. Evident că existau excepțiile...

VI: Mă gândesc la excepția exemplară a lui Camus, poate singurul intelectual occidental care a evocat figura lui Maniu.

ML: După revoluția maghiară, Camus a spus: „Eu nu mai pot pronunța cuvântul socialism de acum înainte, pentru că e înecat în prea mult noroi și în prea mult sânge”. Mai era, evident, și Eugen Ionescu, care din anii saizeci și chiar puțin înainte a început prin a fi luat în brate de tipicii brechtieni marxisti, spunând că teatrul lui era o deriziune a burgheziei, la care Ionescu a replicat imediat că este o deriziune a condiției umane și nu a condiției burgheze. A dus o luptă antitotalitară consecventă care a continuat până în ultimele clipe ale vieții lui. De altfel, Eugen Ionescu a trimis celor din Piața Universității o telegramă semnată „un golan academician”. A fost exemplar. Nu l-am numit printre primii pentru că, fiind român, având o altfel de experiență a Estului și o altă sensibilitate, era mai normal...

VI: Normal și nu prea normal pentru că existau și alți intelectuali români care n-au făcut-o.

ML: Rinocerita, simbolic și explicit denunțată de Ionescu, a jucat și ea un rol... Oricum, figurile lângă care se putea respira erau foarte puține.

VZ: La Paris ați fost confrunțați fie cu reaua credință, fie cu naivitatea unei intelectualități de stânga care, cel puțin în prima perioadă a celor patruzeci și șapte de ani pe care i-ați petrecut aici, a dominat ideologic Franța. Ce ne rămâne de făcut în țară pentru a nu uita ceea ce mulți dintre intelectualii francezi vor să uite?

ML: Nu trebuie contat pe ei. Cei care, în România, așteaptă ca procesul comunismului să fie început în Occident se înșală din mai multe motive. Nu numai din motivele relei credințe despre care am pomenit și care nu vrea să se judece pe ea însăși. Nu sunt de acord cu termenul naivitate, n-a existat aici naivitate, ci rea credință, virus sau religie degradată. Nu pe ei trebuie să contăm. Trebuie să avem, ceea ce are de altminteri revista în care este publicată această convorbire, ca datorie dintâi memoria. Nu numai pentru că era prima muză a grecilor, dar și pentru că fără ea nu cred că ne putem reconstitui ca țesut social. Cred că avem pentru prima oară în istorie un număr atât de mare de morți fără mormânt și, evitând patetismul, dar neputând să-l evit complet, cred că nu pot să fie și fără mormânt, și fără memorie. Procesul comunismului trebuie să-l facem în țară, dacă am putea să-l facem la modul penal (dar această posibilitate se îndepărtează deocamdată) ar fi cel mai bine, pentru că ar însemna că lucrurile sancționate riscă mai puțin să se repete. Când mă gândesc la un proces penal, bineînțeles că nu mă gândesc la toți comunistii, Doamne ferește, au fost milioane de oameni înscrși mai mult sau mai puțin de voie, de nevoie, ci mă gândesc la cei care au comis crime și la cei care le-au ordonat. Dar, dacă nu putem obține acest proces penal, ne trebuie cel puțin un proces al onoarei, un proces moral. Cred că ceea ce se încearcă a se face în clipa de față la Sighet este drumul cel bun, dar mi se pare că nu e de ajuns și poate că este o naivitate ce voi spune acum. A existat un intelectual de stânga, Bertrand Russell, care a făcut un tribunal fals și pentru cauze false în Occident. De ce n-am face și noi, pe lângă memorialele diverse dintre care Sighetul ar trebui să fie piesa centrală, un proces moral al comunismului? Cred că rolul dintâi al intelectualului (nu numai al intelectualului, dar în primul rând al intelectualului) e această luptă împotriva amneziei. Avem nevoie de reviste, de lăcașuri memoriale, dar și de acțiuni spectaculare, cât mai spectaculare. De ce nu un tribunal moral al memoriei românești la Timișoara, de pildă?

VZ: De patruzeci și șapte de ani sunteți la Paris fără să fi părăsit vreodată România. Ați fost prezenți la microfonul Europei Libere, iar vocile dumneavoastră ne sunt atât de familiare, atât de apropiate. Sper să veniți cât mai curând și cât mai des în țară. Vă mulțumesc.

ML: Și noi îți mulțumim.

iulie – 1994